

A gondviselésről, világpolgári szemszögből

Talán nem *Anmaßung*:
Munkácsy tanár úr emlékének ajánlom

A 300 éve született Kantról megemlékezni trombitáltatott össze ez a konferencia. Nem a hajánál fogva előrángatott, ellenkezőleg, sajnálom, kínosan *banális* a kérdés – és csak azzal védekezhettek, hogy én csak idézem, Peter Sloterdijk tette föl hajdan ünnepelt könyvének előszavában –, hogyan állnánk a színe – ne felejtsük el: *Az örök békéről* szerzőjének színe – előtt.¹

Amiből már sejthető, pár perc erejéig Kant történetfilozófiájáról esik majd szó, amihez tán illik mindjárt hozzátennem, Kant történetfilozófiájáról, ami (mondják: magától értetődően)² nincs is neki. Minthogy nem

DOI: 10.61901/Kellek.2024.71.14

A szerző filozófus, fordító, szerkesztő, 1978-tól 2016-ig az MTA Lukács Archívumának munkatársa.

Email: mesterhazi.miklos@gmail.com

- 1 Kénytelenségből a hozzáférhetőbb angol kiadást idézve: „This year (1981) is the 200th anniversary of the publication of Immanuel Kant’s *Critique of Pure Reason*—a date in world history. Seldom has there been a jubilee as dull as this one. It is a sober celebration; the scholars keep to themselves. Six hundred Kant experts gathered in Mainz – that does not produce a carnival atmosphere, at most endless paper streamers. An imagination would be useful: to picture what would happen if the celebrated figure were to appear among the contemporaries . . . Is it not a sad festival where the invited guests secretly hope that the person being celebrated is prevented from appearing because those who constantly invoke him would have to be ashamed on his arrival? How would we look to the penetratingly human eye of the philosopher?” Peter Sloterdijk: *Critique of Cynical Reason*. Ford. Michael Eldred. University of Minnesota Press, Minneapolis–London, 1987, xxx.
- 2 Az (igen alapos) filozófiai indoklást lásd Kisbali László: Lehetséges-e, és ha nem, hogyan? *BUKSZ*, 1997:3, 290. skk. – Kant Világpolgári-esszéjének (*Az emberiség egyetemes történetének eszméje világpolgári szemszögből*) a fentiekől igen eltérő „irányzatú”, de remek interpretációja olvasható: Miklós Tamás: A filozófus számára nincs más kiút. In *Uő: A hideg démon*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2011, 47. skk.

akarom a történetfilozófia műfaját sem feltámasztani, sem elparentálni – bár persze tudom, azok az idők, amikor a történetfilozófia bájos ifjú hölgynek vagy, velem lehet tárgyalni, vonzó érett asszonynak mondhatta magát, rég a múlt kódébe veszték³ –, a dolognak ezzel a részével, mármint hogy mi is az, hogy történetfilozófia, és ha az, ami, Kantnak miért és milyen értelemben van mégis történetfilozófiája, ha egyszer nem lehet, nem szeretnék itt elvacakolni. Ha ehhez a nem-elvacakoláshoz netán érvelnem is kellene, akkor hadd hivatkozzam Adornóra, aki épp a történelemről és szabadságról tartott előadásában – kitérőféleképpen – arról beszél, hogy a pontos definíció követelése bizonyos esetekben csak arra szolgál, hogy a problémát, amelyről szó kellene essék, valahogy eltüntesse a látóterünkől.⁴ Hisz történetfilozófiából többféle is akad – ebben a nemben Kant is számon tart három különböző irodalmi zsánert⁵ –, és hogy voltaképpen mi is ő vagy mi is ő igazából, miféle filozófiai eredet hagyta rajta lemoshatatlanul a bélyegét, és miféle hátsó szándékok mozgatták, annak a belátását csak komplikálja, hogy a definíciókkal olyan írások szolgáltak, amelyek a történetfilozófiára annak valamely bűnét akarták rábizonyítani, amitől a meghatározások a filozófusok egyikén feszülnek, és lógnak a másikon. És az sem egyszerűsíti a dolgot, hogy amikor a műfaj még bájos ifjú hölgynek (vagy vonzó érett asszonynak) tudhatta magát, az egyetemes történelem gondolata valahogy „a levegőben volt”.⁶ (Olyankor más tűnik magától értetődőnek vagy érthetetlennek, mint amikor ez már nem így van.)

Akárhogy is: tudjuk, miről van szó.

Amiért is hadd kezdjem ott, hogy bárhol is romlott el a dolog – amelyet talán már az ószövegségi zsidók elrontottak, amikor semmibe vették a ciklikus történelemszemlélet előnyeit⁷ –, a történetfilozófia igazán akkor növeszti meg a karmát és fogát, amikor magához öleli a *jóra váltó*

3 A „spekulatív történetfilozófiával” (és annak kritikájával) akadt bonyodalmainkról, csak emlékeztetőképpen, lásd a tárgyba vágó viták hőskorából: Louis O. Mink: *Is Speculative Philosophy of History Possible*. In L. Pompa – W. H. Dray (szerk.): *Substance and Form in History. A Collection of Essays in Philosophy of History*. Edinburgh University Press, Edinburgh, 1981, 107. skk.

4 Nem lévén példányom a német kiadásból, itt is az elérhetőbb angol kiadásra vagyok kénytelen hivatkozni: Theodor Wiesengrund Adorno: *History and Freedom. Lectures 1965–65*. Szerk. Rolf Tiedemann; ford. Rodney Livingstone. Polity Press, Cambridge/UK, 2006, 139–140.

5 Immanuel Kant: A fakultások vitája II. Ford. Mesterházi Miklós. In Uő: *Történetfilozófiai írások*. Ictus Kiadó, Szeged, 1794–1798/1997, 417. skk.

6 Adorno: i. m., 79–80.

7 Karl Löwith: *Világtörténelem és üdvtörténet*. Ford. Boros Gábor és Miklós Tamás. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1996, 257. skk.

rossz gondolatalakzatát. Nem minden történetfilozófia tesz így, igen daliás történetfilozófiák (Condorcet-é például) megvannak nélküle,⁸ de igazán gondolaink a történetfilozófiával épp emiatt a gondolatalakzat miatt akadnak. A filozófia is – vagy legalábbis: időnként a filozófia is – hozott anyagból dolgozik, a szóban forgó gondolatalakzat eredendően egy teológia érdekű ügylet eleme, a kérdése, hogyan lehet jóra magyarázni a rosszat, amely szemmel láthatólag mégiscsak letagadhatatlanul ott rejlik a teremtésben, holott az egy alapvetően jószándékúnak gondolt isten keze munkája. A legkimerítőbb magyarázattal, tudvalevő, Leibniz szolgált egy irgalmatlan elmeéllel megírt ügyvédi értekezésben, de bármeddig is jutott abban, hogy legalább *bizonyíték híján* felmentést szerezzen az Úrnak,⁹ azért a rossz vagy a baj az isteni jóságról, emberi szabadságról és a rossz eredetéről írt teodiceai esszéiben bár mint valami nagyobb jó logikailag elkerülhetetlen velejárója vagy legalábbis mint szükséges hátralépés, hogy a jónak nekifuthassunk, de azért *pocsék* volt, kétségbevonhatatlanul. Ám a hangsúlyok nem feltétlenül kellett, hogy így essenek – Leibniz *Theodicae*ájával nagyjából egy időben a jóra váltó rossz felbukkan mint szociológiai elmélet is *A méhek meséjéhez* fűzött kommentárban, amelyben a teodicea magasztos céljairól már nem esik szó, ellenben szó esik arról, hogy ha élvezni szeretnénk, márpedig szeretnénk, a nagyvárosi élet előnyeit, tán nem illik sopánkodnunk azon, hogy London utcáit járva lépten-nyomon emberi ürülékbe lépünk. Amivel talán nem a legszerencsésebb példáját hoztam a rossz jóra magyarázásának, de erről is Mandeville tehet: fékezhetetlenül produkálta a példázatokot arról, miként kellene a szerencsénket meglátnunk a szerencsétlenségben, de *A méhek meséjének* veleje persze a magánvétket közhaszonná változtató varázslat.

Úgy tűnik, fordulópont ez a rossz/baj életrajzában: már nem kimagyarázandó szeplő a teremtés orcáján, hanem erő, „mely / örökké rosszra tör, s örökké jót mivel” (Jékely Zoltán fordítása, Goethe: *Faust*. 4. szín [Dolgozószoba]). Már tán a teodicea is egy olyan kor – a kiformalódó polgári korszak – szülötte volt, amelyben a jó és a rossz nem a „Mindig így volt e világi élet, / Egyszer fázott, másszor lánggal égett” elemei, amelyek szépen szétválnak, ahogy a vízhez kevert olaj felúszik, hanem ahol jó és rossz, áldás és megtorlás már szétszálazhatatlanok, és ahol ennél a

8 Hogy Fichte hogy van ezzel, azon még el kellene tűnődnöm (hogy el kellene, ezt a belátást Forczek Ákos egy ellenvetésének köszönhetem), a tökéletes bűnösség kora végül is ott sötétlik az észművészet felé vezető úton – de a jó igájába hajtott rossz gondolatával való játék mintha idegen volna *A jelenkor alapvonásaitól*.

9 Immanuel Kant: A filozófia minden theodiceai próbálkozásának kudarcáról. Ford. Mesterházi Miklós. In *Uő: Történetfilozófiai írások*. Id. kiad., 154.

szétválaszthatatlanságnál fogva a rossz már-már keblünkre ölelendőnek tűnik. Profán (szociológiai) változatában a teodicea, ha tetszik, polgári műfajjá vedlik át, nem is csak, mert eredeti tétje a kutyát sem érdekli már, hanem mert annak a mechanizmusnak az ereje sejlik fel benne, amely, hadd fogalmazzak így a rövidség kedvéért, civilizációs vívmányokat köp ki magából (szabadságot, individualitást, gazdagságot, egyetemességet, józanságot/racionalitást), miközben odabent meg „Görbe minden: / nincs más egyenes rút természetünkben, / csak egyenes gazság”.¹⁰ Egy olyan mechanizmusé, amelybe nem tudunk belepiszkálni, mert valahogy mint-ha megörökölte volna a lehetséges világok legjobbjától azt a konstitutív jegyet, hogy bármely változtatás csak rontana rajta. És amelybe nem is nagyon akarunk belepiszkálni, mert a cinkosai vagyunk – tartjuk bár Mandeville okoskodását szellemesnek vagy bántóan unalmasnak, nap mint nap élünk vele. (Talán ebből a mechanizmusból, nem a Paradicsom felől kél a vihar, amely a történelem angyalának szárnyaiba kap, „olyan erővel, hogy nem tudja többé összezární őket. E vihar feltartóztathatatlanul űzi őt a jövő felé, amelynek hátat fordít, miközben az égig nő előtte a romhalmaz. Ezt a vihart nevezzük haladásnak.”)¹¹

A cinkosságot, úgy tűnik, hajlandók vagyunk megbocsájtani magunknak (mindannyiunk zsebében ott a mobiltelefon, holott lehet némi fogalmunk a lítiumbányászat szépségeiről), a történetfilozófiának azonban, úgy tűnik, nem. De ezzel előreszaladtam, előbb el kellene mesélnem, hogyan kerül át a jóra váltó rossz a történetírásba – avagy: miért bucskázott át a fején a jóra váltó rossz mint a szociológia vigasza, hogy a történetfilozófia vigasza legyen –, de erre a kérdésre nincs olyan válaszom, amelyet akár csak én is elhinnék magamnak. Akárhogy is, a történelem vagy a történetírás valahogy általában, minden filozófiai vagy legalábbis minden explicit filozófiai hátsó szándék nélkül is divatba jött, kikecmergett az udvari vagy egyházi történetírás keretei közül – talán mert ráébredtünk, hogy óriások vállán állunk, talán hogy anyaggal szolgáljon a kimagyarázkodáshoz. A kimagyarázkodáshoz, előbb, hogy miért vettük el az uralom és engedelmesség megszokott, hagyomány szentelte formáit, és mivel is kecsegtet, amit helyettük kitaláltunk, utóbb, hogy miért jó, amit helyettük kitaláltunk, ha ez elsőre nem nagyon látszik rajta – vagy legalábbis egyszer majd miért lehet az. Esetleg éppen *hogy* cinkosságunkat kimagyarázzuk: nem nagyon találni fogást a rosszat

10 William Shakespeare. *Athéni Timon*, IV. felvonás 3. szín, Szabó Lőrinc fordítása, az ezután következő sorokat idézi Marx a *Gazdasági-filozófiai kéziratokban*, illetve *A tőkében*.

11 Walter Benjamin: A történelem fogalmáról. Ford. Bence György. In *Uő: Angelus novus*. Magyar Helikon, Budapest, 1980, 966.

jóra magyarázó gépezeten, de ép erkölcsi érzékkel nem igazán kellemes együtt élni vele – a történetírás morális szempontból delikát vállalkozás, Kant szerint legalábbis az.¹²

Ha nem tűnt volna ki, Kantnak *Az emberiség egyetemes történetének eszméje világpolgári szemszögből* címet viselő szösszenetéről beszélek, arról a, tudjuk, alkalmi írásról, amely bizonyos rendszertani bonyodalmaikat is magában rejt – mert benne „a természet valami olyasmit involvál, aminek igazából nem igen van helye a kanti kritikák hivatalos építményében, még *Az ítélőerő kritikájában* sem”¹³ –, de amely, ez is tudott dolog, Kant „kedvenc eszméinek egyikét” pertraktálja, és amelynek rövid összefoglalása úgy szól, bár ezt a *Pragmatikus érdekű antropológiából* idézem:

[a]z emberi nem karakterisztikus vonása, hogy a természet a *viszály* magvát plántálta belé, s úgy tetszett néki, ebből kovácsolja ki az ember tulajdon esze azt az *egyetértést* – avagy az állhatatos közeledést ahhoz legalább –, amely utóbbi, ha az *eszmét* nézzük, a *célja* voltaképp, ámde ténylegesen a természet tervében az előbbi (a *viszály*) az *eszköze* egy magasabb, számunkra kifürkészhetetlen bölcsesség [rendelésének] – mármint az ember tökéletesedését a kibontakozó műveltség által, még ha az élet adta emberi örömök néminemű fölládozásának az árán is, de kieszközleni.¹⁴

Tán csak a kajánság mondatja velem, de a *Világpolgáriban* a jóra váltó rosszat (a „társiatlanság önmagában nem éppen szeretetre méltó tulajdonságát” és mindazt, ami belőle folyik) Kant majdhogynem himnikus hangnemben éneкли meg:

Hála hát a természetnek az összeférhetetlenségért, a rosszakarón versengő hiúságért, a ki nem elégtű uralom- és hírvágyért! Ezek nélkül örökre kifejletlenül szunnyadnának az ember rendkívűli természeti adottságai. Az ember egyetértésre törekszik, de a természet jobban tudja, mi tesz jót az emberi nemnek, s viszályt akar. Az ember kényelmesen és elégedetten akar élni, ám a természet azt akarja, hogy a hanyagságból és tétlen elégedettségéből munka és fáradalma közé jusson, hogy aztán feltalálja azokat az eszközöket, melyek segítségével bölcsen ismét megszabadulhat tőlük. Az erre szolgáló természetes ösztönzők, a társiatlanság és az általános ellenállás

12 Immanuel Kant: Hátrahagyott történetfilozófiai reflexiók. Ford. Mesterházi Miklós. In *Uő: Történetfilozófiai írások*. Id. kiad., 511–512, 514–515.

13 Adorno: i. m., 144.

14 Immanuel Kant: Pragmatikus érdekű antropológia. In *Uő: Antropológiai írások*. Ford. Mesterházi Miklós. Osiris Kiadó – Gond-Cura Alapítvány, Budapest, 1798/2005, 290.

forrásai, amelyekből oly sok baj származik, amelyek mindazonáltal az erők új megfeszítésére, s ezzel a természeti képességek bőségebb kifejlesztésére indítanak, egy bölcs Teremtő elrendezéséről árulkodnak, s nem valaminő gonosz szellem kezéről, aki belekontárkodott annak nagyszerű művébe, vagy irigyen megrontotta azt.¹⁵

Holott hogy a történetfilozófiai kimagyarázkodás finoman szólva is problematikus, vagy másképp: hogy a rossz jóra magyarázásának kellemetlen üledékétől sehogy sem fogunk tudni megszabadulni, az persze Kant előtt sem titok, bár ebből a szomorú tényből is sikerül épületes tanulságot kisajtolnia (a „korlátoznom kellett a tudást, hogy a hit számára teret nyerjek” szellemében),¹⁶ amint az Jób ószövetségi történetének interpretációjából kitűnik. Jób *A filozófia minden theodicaei próbálkozásának kudarcáról* című kis írás végén kerül elő; a történet ismert: az Úr fogadást köt az ördöggel arra, hogy alázatos hitében Jóbot semmi nem képes megingatni, és a kísérlet kedvéért záporoznak is Jóbra a csapások, elveszt mindent, elveszti feleségét, gyerekeit, szolganépét, és mindezen közben mégsem hajlandó elfogadni a magyarázatot – pedig barátai próbálják meggyőzni róla, és az ő érvelésük az, „amelyik inkább keltheti a spekulatív ész és jámbor alázat látszatát” –, hogy valami, még előtte is ismeretlen vétek büntetésének kellene gondolnia, ami történik vele – ennyi méltánytalanság valami magasabb igazolásra vár. Amivel szolgálni nem is késlekedik az Úr. Kifogyván az ötletekből (mert már csak Jóbot magát pusztíthatná el, azzal viszont értelmét vesztené a fogadás) felvonultatja Jób előtt egész állatseregletét, és annak lenyűgöző tarkasága láttán Jób belátja, lehetetlen számadásra szólítania az Urat, ő az ő földi dolgokra méretezett eszével úgysem foghatja fel annak viselt dolgait. A jobb belátásra tért Jób története Kant olvasatában annak a hitnek a példázata, amely nem keres menedéket a dogmatikus teodiceák érvelésében, és készséggel beismeri, hogy „ha nem is *hitványságból* [...], ám bölcsesség híján szólt le oly dolgokat, melyek túl magasak neki, és amelyeket nem ért”.¹⁷ A történet végén, bár Kantot ez már nem érdekli, az Úr (valamiféle bocsánatkérés volna ez?) visszaadja Jóbnak a vagyonát, és békében útjára ereszti, a történet így lesz kerek, de épp ezzel a kerekességgel ébreszthet kételyeket: ha meggondoljuk, az Úr voltaképpen csak betömte Jób panaszos száját – Jób lelkének háborgását sikerült ugyan elcsitítania,

15 Immanuel Kant: Az emberiség egyetemes története világpolgári szemszögből. Ford. Vidrányi Katalin. In *Uő: Történetfilozófiai írások*. Id. kiad., 48.

16 Immanuel Kant: *A tiszta ész kritikája*. Ford. Kis János. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1787/2004, 40.

17 Kant: *A filozófia minden theodicaei próbálkozásának kudarcáról*. Id. kiad., 158.

de nincs olyan színes állatsereglet, amely föltámaszthatná, akik afféle járulékos veszteségként (a mellékszereplők sorsa ez) nyomorultul elpatkoltak: feleséget, gyerekeket, szolganépet...

Ezért is éri a vád a történetfilozófiát, pontosabban az „eudemonisztikus történetírást” – a többi változat legföljebb némi viszolygást vált ki, igazi haragot ez –, hogy a győztesek álláspontjáról íródik, igazolva mindent, ami történt azzal, hogy szükségszerűen történt, amikor konstrukciójában a történelem egészét értelemmel ruházza fel.¹⁸ De nem szeretnék elidőzni ennél a pontnál, részben mert nem vagyok biztos benne, hogy emiatt meg kellene tagadnunk, amit ellenben magyarázatokban nyertünk a történetfilozófia ötleteinek köszönhetően – hogy „eltűnik a látszat, mintha a világ örült, balga történés volna” –,¹⁹ részben meg, de ezt csak kitérőféleképpen, mert voltaképp minden filozófiai hátsó szándék nélkül született történeti magyarázatokkal is megесik, hogy nehéz eldönteni, megokolások-e, vagy mindjárt igazolások is, és hogy voltaképp mitől is billen át a magyarázat fölmentésre. (És ez működik általában is, lásd azt a „közönségesen használt szólást”, amely szerint megérteni annyi, mint megbocsájtani...)

Különben sem ezért múlt el rég a történetfilozófia bájos ifjú lány (vagy érett asszony) kora.

De erre hadd kanyarodjak rá máshonnan.

Hogy Kantnak nincs történetfilozófiája, noha van, arra a vélekedésre az okot azok a keresztbe tett ujjak – fenntartások – adják (így, ikszbe tett ujjal jeleztük gyerekkorunkban, hogy „nem ér a nevünk”), amelyekkel Kant a *Világpolgárit* bevezeti. És ezek a fenntartások valóban figyelemre méltók, odáig könnyítve a tézisekre nehezedő terhet, mint Szókratész tette a túlvilágon folytatott élet gondolatával, tudniillik hogy nem méltatlan dolog hinni benne. Bár a dolog picit komplikáltabb. Hogy az

18 Adorno: i. m., 87. A „természet tervét illetően”, mint köztudott, támadtak Kantnak is erkölcsi aggályai, de mintha hamar megszabadult volna tőlük: „Úgy tetszik azonban, a természet nem azon volt, hogy [az ember] jól éljen, hanem hogy annyira előre küzdje magát, hogy magatartásával méltóvá váljék az életre és a jólétre. Mindeközben taszítón hat az, hogy a korábbi generációk szemlátomást a későbbiek kedvéért végzik fáradtságos munkájukat, előkészítvén azt a fokot, amelyről ezek magasabbra emelhetik a természet szándékolta építményt, s hogy ráadásul csak a legkésőbbi nemzedékeknek lesz meg az az örömről, hogy lakhassanak is abban az épületben, amelyen elődeik hosszú sora (bár akaratlanul) dolgozott, anélkül, hogy részesedhetett volna a maga előkészítette boldogságban. Ám bármennyire rejtélyes ez, ugyanannyira szükségszerű is...” Kant: Az emberiség egyetemes története világpolgári szemszögből. Id. kiad., 46–47.

19 Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *Előadások a világtörténet filozófiájáról*. Ford. Szemere Samu. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, 55.

emberek – megint a *Pragmatikus érdekű antropológiát* idézve – „magukat a természettől arra rendeltnek érzik, hogy egymással a kölcsönös kényszer nyomására, önnönmagukból fakadó törvények fennhatósága alatt valamiféle, bár szüntelen viszály fenyegette, mégis egyetemessé táguló koalícióra lépjenek egy világpolgári társadalomban”,²⁰ az *eszme*, regulatív használatra (és lássuk be, a történelemről lévén szó, hogy nem valamiféle, deduktív-nomologikus magyarázatot kínáló elmélettel akadt dolgunk, az ellen nem lehet kifogást emelni, noha mint „konstitutív elv” talán „azt engedné remélnünk, hogy az emberek heves hatása és ellenhatása közepett is a béke uralkodik majd”).²¹ Mint regulatív eszme, csak szubjektív szükségszerűséggel rendelkezik, bár azzal igen, noha tulajdonképpen elüt az ész eszméitől (bár Kant azzal kecsegtet, ha ez kecsegtető, hogy amit ő csak vezérfonalként tud felkínálni, abból idővel tán valami Newton vagy Kepler rendszert csinál...):²² nem szélteben-hosszában vagy a modalitást illetően húzza a tapasztalaton túlba a vonalakat, hogy tartást adjon annak, amit mi emberek, akik csak a részek felől tapogatózhatunk egy elérhetetlen egész felé, tudhatunk. Csak vezérfonal: keret vagy útmutatás, hogy értsünk is valamit abból, ami körülöttünk történik. És nem is egészen olyan, mint a teleológiai ítélőerőnk rögeszméi, legalábbis a *Naturzweck* eszméje: ha organizmusokról van szó, olyankor ki sem térhetünk az elől a kérdés elől, hogy valami, ami egy organizmushoz tartozik, mi célt szolgál, és a célszerűségnek ez a gondolata már ott van, amikor a dologhoz hozzányúlunk, és bár nem igazán megokolható, azért hülyébbek volnánk nélküle, mint vagyunk. Az emberiség egyetemes történetének eszméje nem ennyire és nem is így kényszerítő: világpolgári szemszögből adódik, ha tetszik, és ha van ilyen, csak morális szükségszerűséggel dicsekedhetik. Egy részletét már idéztük: „ez a magában véve elérhetetlen eszme” – az elérhetetlenségről később – „nem konstitutív elv azonban (amely azt engedné remélnünk, hogy az emberek heves hatása és ellenhatása közepett is a béke uralkodik majd), hanem csak regulatív, azt írván elő, hogy e világpolgári társadalmon, mert rendeltetése az az embernek, és mert nem alaptalan a sejtés, hogy az emberben él valamiféle természetes hajlandóság iránta, szorgosan munkálkodjunk”.²³

Minthogy amit Kant a *Világpolgári*ban művel, „jövendőlfő történetírás” (ellentétben a hegeli *Előadásokkal* a világtörténet filozófiájáról – történetfilozófiából is megkülönböztethetünk fehéret, feketét, tarkát...), mondom, legalábbis én nem látok okot rá, hogy mind e megkötések ellen

20 Kant: *Pragmatikus érdekű antropológia*. Id. kiad., 304.

21 Uo.

22 Kant: *Az emberiség egyetemes története világpolgári szemszögből*. Id. kiad., 44.

23 Kant: *Pragmatikus érdekű antropológia*. Id. kiad., 304.

bármi kifogást emeljek – illetve, másképp forgatva a dolgot, tekintettel az ikszbe tett ujjakra, nem igazán látom erkölcsileg fölrohatóknak Kant történetfilozófiai kisiklásait. Ami azonban mit sem segít a dolgon. Van, amit mint „eudemonisztikus történetírás” az emberiség kanti egyetemes története sem kerülhet el. Az embert mind épületesebb belátások felé terelő rossz története, mint minden sztori, érzékeny a kifejeletre, és ebben az összefüggésben bizonyos események toxikusak (a kifejezést, bár ő egész más összefüggésben használta, Szilágyi Ákostól kölcsönöztem), visszahatólag is mérgeznek. A problémát hadd exponáljam Hegellel, aki esztétikai előadásában egy kaján megjegyzés erejéig eltűnődik azon, hogy a regények lezárják a történetüket ott, amikor a hős és a hősnő kellő mennyiségű viszontagság után a házasság révébe ér, és nem ejtenek szót arról, ami utóbb történik, hogy hogyan lesz az ifjú arából házisárkány (vagy, tegyük hozzá a korrektség kedvéért, a hősszerelmesből „eminent spinner”, „extensive sausage maker” vagy „influential shoe black dealer”).²⁴ A jóra váltó rosszba beszerelmesedett történetfilozófia polgári műfaj, állítottam, és ez csak afféle korollárium a annak, hogy (hadd háborgassam megint Hegelt, Napóleonnál tett híres megjegyzésének tekerve ki a nyakát) a világszellem – a Haladás – a Kapitalizmus nevű lovon nyargalt be a történelembe, és lovása jó ideje vacogva ül a nyeregben, ha ugyan rég ki nem pottyant belőle. És a dolgok ilyen alakulása nem tett jót a nemünk megigazulásáról szőtt történeteknek. Rendben, tudom, annyira soha nem sikerült jól a mutatvány, hogy mindentől beláttuk volna, „hogy nincs hatalom, amely felette állna a jó Isten hatalmának, amely megakadályozná őt érvényesülésében; hogy Istennek végül igaza van; hogy a világtörténet nem egyéb, mint a gondviselés tervének bemutatása. Isten kormányozza a világot; kormányzásának tartalma, tervének végrehajtása a világtörténet” stb.,²⁵ és voltak rebellis elmék, akik úgy találták, „[n]yilvánvalóvá lett, milyen csekély a jussunk, ha lépre csalt annak a megértésnek a mellébeszélése, amely megértésre nem is ácsingóztunk, és amely az emberre mint kérdésre válaszként a pusztta világot zúdítja rá”²⁶ – de hogy a történetfilozófiából (az ember rendeltetéséről szőtt spekulációkból) valami annyira nevetségesen abszurd és hasznavehetetlen ócskaság legyen, mint a lábikrára applikálható férfi zoknitartó, ahhoz, gondolom én, a jóra váltó rossz produktivitásába vetett hit egyetemes megrendülése szükségeltetett.

24 Karl Marx: A tőke I. In *Marx és Engels Művei*. 23. kötet. Kossuth Kiadó, Budapest, 1967, 380.

25 Hegel: i. m., 55.

26 Ernst Bloch: *Az utópia szelleme*. Ford. Mesterházi Miklós. Gond-Cura Alapítvány, Budapest, 2007, 298.

Ami tudott dolog, nincs is benne semmi meglepő. Az már érdekesebb talán, miért kíséri valami kellemetlen érzés, amikor a szemébe dobjuk a szóban forgó zoknitartót. Másképp: miből fakad az egyetemes történelem furcsa csábítása (miből fakadt, amikor még „a levegőben volt”) – hiszen nem egészen magától értetődő akár csak „morális bizonyossággal” (prózában: reménnyel) csüngen valamin, ami („eudemonisztikus” változatában legalábbis) pazar végkifejletet ígér ugyan, de ez a pazar végkifejlet messze túl fekszik az emberi élet horizontján, tétjei nem a mi életünk tétjei – a Jövő, az Ígéret Földje vagy a Haladás mégis mágikus vonzást tudott gyakorolni az emberi elmére, mármint amíg az eszmék szeme-tesébe nem került. Erre a meglehet, nevetséges kérdésre, megint csak nincs olyan válaszom, amelyet akár csak én is elhinnék magamnak, de engedjük meg – csak amíg ez az előadás tart –, hogy az egyetemes történelem (abban az emphatikus értelemben, ahogy Kant művelte, vagy ahogy Schiller megemlékezett róla – a sokkötetes akadémiai kiadványokról ezt nem merném állítani) is csak történet. És legalábbis én történetesen nem tartom minden meggyőző erő nélkül valónak Wilhelm Schappnak azt a (rög)eszméjét,²⁷ hogy történetekbe beszótt lények vagyunk, akiknek az öntudatát (önismeretét, önérzetét) történetek szövik és szövik át, és akik a világukat is történetekben érzékelik és történetekkel magyarázzák – nem mindig igaz és néha egészen fantasztikus történetekkel –, és minthogy így van, és minthogy az egyetemes történelem is egyfajta történet, tulajdonképpen nem eredendően meghökkentő, tán inkább magától értetődik, hogy valami akár az egyetemes történelemből is az ember önérzetéhez tartozhatik, vagy legalábbis az irányoknak ahhoz a jobb és bal kéz szerint való megkülönböztetéséhez, amellyel a gondolatok között tájékozódunk. Innen olvasva nem tűnik teljesen barátságtalannak, amit Hegel a világtörténelemről mint a Gondviselés munkájáról ír: „Amit különben valóságnak neveznek, azt a filozófia valami kétesnek tekinti, amely látszhatik ugyan, de nem önmagában valóságos. Ezt a belátást vigasznak lehet nevezni azzal a felfogással szemben, hogy ami történt, abszolút szerencsétlenség, örület. A vigasz azonban csak kárpótlás egy bajért, amelynek nem kellett volna megesnie, s a végesben otthonos. A filozófia tehát nem vigasz; több ennél: kibékít a valósággal, átszellemíti a jogtalannak látszó valóságost...”²⁸ – ha az idézet folytatását már idegborzolóbbnak látjuk is.

Ez az involváltság – mármint ha az előbbi tudománytalan kitérőből valami is stimmel – persze teher, a történeteknek bizonyos értelemben hatalmuk van fölöttünk, és mert bőrünk épsége érdekében erősen ajánlott a hatalmat megosztani, üdvösnek tűnhet(ett) megtörni az egyetemes

27 Wilhelm Schapp: *In Geschichten verstrickt*. Klostermann, Frankfurt am Main, 2012.

28 Hegel: i. m., 55.

történelem hatalmát.²⁹ Visszanézve, most, hogy a kutya sem ugat már az emberiség egyetemes történetének eszméje után, tán nem merő alkalmatlankodás egy széljegyzetet fűzni ehhez a győzelemhez. A történetírás, gondoltam állíthatni, Kant szerint morális szempontból delikát vállalkozás. A természet terve, az agresszivitást kiegyensúlyozó egyetemleges rettegés húzd-meg-ereszd-meg-jének játéka – magasról nézvést – talán csak arra volna jó, hogy a filozófus abban a zavaros nyüzsgésben, ami a történelem, viszontláthassa azt a szisztematikusságot, amelyet maga vitt bele, csak mert a filozófusok valamiért irtóznak a rendtelenségtől („a filozófus számára itt nincs más kiút”). És tán nem akad erősebb indíték „egy meghatározott természeti terv szerint” megszerkeszteni az emberiség történelmét, mint hogy a szisztematikusság megkönnyítse az elkövetkező nemzedékek számára annak „a rájuk hagyományozódó történelmi tehernek” a cipelését, melyet az a „dicséretes körülményesség, amellyel a jelenlegi történelmet írnak”, évről évre, évtizedről évtizedre stb. kíméletlenül egyre csak növel.³⁰ De ez így idétlen gúnyrajza volna a *Világpolgár*nak, amely távolról sem ilyesfajta semleges, poháralátét ízű valami. És „bizonyos bosszankodást” érezni afölött, hogy „a világ nagy színpadára állítva” az emberiség viselkedése „a részletekben megcsillanó bölcsesség ellenére” mintha „végső soron és egészben véve bolondságból, gyermeki hiúságból, sőt, ráadásul gyakran gyermekes gonoszszágból és rombolási vágyból”³¹ volna összeszöve – voltaképp ingyen van ez is (még ha alkalmasint e vélekedés tudhatja is magáénak a szótöbbséget).³² A *Világpolgár*nak nagyobb tétjei vannak – végül is a Gondviselés „üdvös, ám durva és szigorú” pedagógiai fáradozása a természeti impulzusait követő embert végül egy morálisan akceptálható állapotba (vagy majdnem odáig) kellene, hogy segítse –, és ennél fogva súlyosabb implikációi is (csak zárójelben, mert ez megint Adorno: akár még a győztesek történetírásává sikeredett történetfilozófia kritikáját szolgáló implikációi is).³³ Ha, mondtam, az egygel korábbi bekezdés tudománytalan kitérőjéből stimmel bármi is, az egyetemes történelem történetének – mint történetnek – hatalma van felettünk, ez valamiféle involváltságot feltételez (vagy fordítva, ha feltételezi involváltságunkat, hát hatalma van), ha tetszik, egy *címzettet* (minthogy a történet hallgatókat implikál). A világpolgárt,

29 Odo Marquard: *Az egyetemes történelem és más mesék*. Ford. Mesterházi Miklós. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2001, 251.

30 Kant: A filozófia minden theodicaei próbálkozásának kudarcáról. Id. kiad., 58. Ugyanott további gyakorlati hasznokról is szó esik.

31 Uo. 44.

32 Kant: A fakultások vitája II. Id. kiad., 419.

33 Adorno: i. m., 144–145.

akinek definíciójához, fölteszem, hozzátartozik a „beleszőtttség” ebbe a történetbe, ha csak a remény formájában is (ennél nagyobb összegű fogadást a sikerre nem enged a „morális bizonyosság”) – mert nem utálhatjuk meg nemünket, és hogy „a nem jobb iránt tartó haladását illetően kétségbe ne essünk, ellenkezőleg, minden okosságunkkal és morális példánkkal az e célhoz való közeledés szolgálatára legyünk (ki-ki amennyire erejéből telik)”. Csak hát a „címzett ismeretlen helyre költözött” – akiket Zygmunt Bauman „nomádoknak” nevez, csak szurrogátumok, bár otthon érzik magukat a világ bármely táján (ami lehetne akár világpolgári vonás is), de csak mert egyforma repterekről ugyanannak a szállodaláncnak az egyforma szállodáihoz hajtanak, ugyanolyan szobákban térnek nyugalóra, és csereszabatos ügyletekkel foglalkoznak. A köz dolgait időközben – szerkezeti okokból³⁴ – kalandorok ragadták magukhoz, és ezzel párhuzamosan a „systembedingt” bajok privát pechhé minősültek át, melyeket házi szerekek kényszerülnének kúrálni, ha tudnánk – amitől partikuláris történetekbe menekülünk az emberiség egyetemes története elől.

De ezt csak mellesleg, és mert erősen közeleg a vacsoraidő, meg mert én is tudom, könnyebb a világvégét elképzelni, mint a kapitalizmus végét,³⁵ ezt a szálát inkább elejteném.

Van azonban egy pont a természet tervéről és az ember voltaképpen, bár csak remélhető rendeltetéséről szóló kanti spekulációban, amelyről, ha már ünnepelni jöttünk össze őt, szeretnék mégis megemlékezni még.

A nemének egészében tekintett emberfaj – olvasható a megjelentetett antropológiai előadások 108. §-ában (erősen rövidítve idézem) – [...], ha szemünk előtt a polgári állapotra való törekvés lebeg, vagyis a törekvés egy, a szabadságelven s egyben a törvényes kényszer elvén nyugvó állapotra, az ember mégiscsak pusztán a Gondviseléstől remélheti, vagyis attól a bölcsességtől, mely ugyan nem tulajdon bölcsessége, ám mégiscsak tulajdon eszének (önnön bűnössége okán) magatehetetlen eszméje. [...] A Gondviselés nem más, mint [...] az a bölcsesség, melyet a megszervezett, önnön elpusztításukon állhatatosan munkálkodó, ám magukat mindig megóvni képes természeti lények e speciesének [mármint az embernek] a fönntmaradásában csodálkozással szoktunk érzékelni, anélkül hogy csupán ezért a gondoskodásnak egy magasabb elvét is föltételeznénk annál, melyet a növények és állatok fönntmaradása kedvéért föltételezni amúgy is szokásunk.³⁶

34 Joachim Hirsch: *Materialistische Staatstheorie*. VSA Verlag, Hamburg, 2005, 222.

35 Hogy ki fogalmazta meg elsőként ezt az észrevételt, az mintha nem volna egészen tisztázott, én Mark Fischertől idézem: Mark Fisher: *Kapitalista realizmus*. Ford. Tillmann Ármán, Zemlényi-Kovács Barnabás. Napvilág Kiadó, Budapest, 2020, 15.

36 Kant: Pragmatikus érdekű antropológia. Id. kiad., 299. skk.

Kant kínos precizitással fogalmaz, itt is arról a kritikai bilincsekbe vert Gondviselésről esik szó, amely az ember „tulajdon eszének eszméje”, és nem tételez föl többet, mint amit „a növények és állatok fönmaradása kedvéért föltételezni amúgy is szokásunk”, arról a Gondviselésről, amelynek „fönről aláereszkedő” pedagógiája „üdvös, ám durva és szigorú”. És vehetjük olybá, a Gondviseléshez való felfoháskodás³⁷ csak Kant alázatáról tanúskodik, vagy szépségszeréről az iránt, hogy „az emberek majdan tulajdon ténykedésükkel” kibontakoztathatják „a jót a rosszból”. De hogy a sikert „az ember mégiscsak pusztán a Gondviseléstől remélheti”, akár *intésként* is olvasható: nem árt a körmére néznünk a jóra váltó rossznak – és egyszer talán majd ki kell vennünk a gyeplőt a kezéből.

A 300 éve született Kantról megemlékezni trombitáltatott össze ez a konferencia. Nem ünneprontás, ha netán oda találtam volna kikanyarodni, hogy, szemben velünk, Kant szépen öregszik.

37 Egy másik, ismert szöveghelyet idézve: az emberi nem neveltetését illetően – „tekintetbe véve az ily sikerre nézvést kedvező körülmények véletlenszerűségének kitett emberi természet törekenységét” – a haladás reményével „pozitív előfeltételként csupán egy a magasból aláereszkedő bölcsesség kecsegtethetne (mely is, ha számunkra beláthatatlan, Gondviselésnek nevezetetik)...” – Kant: A fakultások vitája II. Id. kiad., 431. – kiemelés tőlem – MM.